

YÜKSƏK DƏRƏCƏLİ ŞAHMATÇILARIN OYUNLARINDA EDİLƏN KOBUD SƏHVLƏR, ONLARIN SƏBƏBLƏRİ VƏ ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

r.ü.e.d, prof. B.Ə. Rüstəmov, S.O. İbrahimova

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

İdmanın oyun növləri kafedrası

bakhtiyar.rustamov@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 01 oktyabr 2021

Dərc olunub: 27 oktyabr 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Məqalə yüksək dərəcəli şahmatçıların əsas yarışlara hazırlıq probleminə həsr edilmişdir. Bu problemlərdən biridə onların ustalıq dərəcəsinə, hazırlıq səviyyəsinə xas olmayan kobud səhvlərin buraxılmasıdır. Oyun zamanı yaranan səhvlərin səbəbləri araşdırılmış, bununla bağlı klassik şahmat irsinə müraciət edilmiş, müasir dövrümüzün ən qabaqcıl grossmeysterlərin, o cümlədən Azərbaycan şahmatçılarının yaradıcılığı təhlil edilmişdir. Nəticə etibarlı ilə kobud səhvlərin və “şahmat korluğu”nun aradan qaldırılması ilə bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür. Müasir dövrdə gənc şahmatçılarla işləyən məşqçilər əksər hallarda kobud səhv və “şahmat korluğu” problemini əsaslı şəkildə diqqətə almırlar. Bu da gələcəkdə onların daha yüksək nəticələr əldə etmələrinə əsaslı şəkildə mane olur.

Açar sözlər: *şahmat, kobud səhv, “şahmat korluğu”, mittelspil, yüksək dərəcəli şahmatçılar, məşq metodikası.*

Şahmat ustası, nəzəriyyəçisi, ədəbiyyatşünas və həmçinin şahmat idman növündə “hipermodernizmin” banisi olan Saveliy Qriqoryeviç Tartakoverin bütün idman növlərinə məxsus edilmiş sitatı vardır: “Qalib rəqibdən daha az səhv edəndir!” Hər bir idman növünün idmançı tərəfindən edilən spesifik səhvləri və problemləri mövcuddur. Şahmat üzrə on ikinci dünya çempionu Anatoliy Karpovun səhvlər haqqında irəli sürdüyü və hal-hazırda real olan fikri bu gündə aktualdır. Hər iki tərəfin mükəmməl oynadığı oyunlar demək olar ki, yoxdur, çünki insanlar maşın deyil. Lakin elə səhvlər vardır ki, daxildən böyüyərək geniş “xəstəliyə” çevrilir və idmançının nəticələrini alt-üst edir. Bəs şahmat idman

növündə səhvlər hansılardır? Günümüzdə ən çox rast gəlinən və aktual olan problemlərdən biri yüksək dərəcəli şahmatçıların oyunlarında edilən kobud səhvlər və ya “şahmat korluğu”dur. Kobud səhvlərin tarixinə nəzər salsaq, görürük ki, bir çox istedadlı şahmatçıların nəticələrinə mənfi təsir göstərən və etalon zirvənin dəf olunmamasının başlıca səbəblərindən olan “şahmat korluğu”dur. Kobud səhv və ya “şahmat korluğu” insan təfəkkürünə xas olan xüsusiyyətlərin tamamilə məntiqi və təbii təzahürüdür. Kobud səhv və “gözdən qaçırmaq” eyni fenomenin iki növüdür. Bir şeyi gözdən qaçırdınızsa və həmin hal oyunun aqibətinə çox ciddi təsir etmədisə, bu, gözdən qaçırmaq adlanır; yox əgər oyun nəticəsinin geridönüşü yoxdursa, bu zaman edilən səhv kobud səhv və ya “şahmat korluğu” adlandırılır. “Şahmat korluğu” zamanı oyunçunun kobud bir səhvi mövqenin kəskin pisləşməsinə səbəb olur [6,s.26]. Bir qayda olaraq, şahmatda kobud səhv edən oyunçu rəqibin təhlükəsini və ya hər hansı bir fiqurun lövhə üzərindən itirilməsini hiss etmir. XX əsrin əvvəllərində ən güclü şahmatçılardan biri olan Rudolf Şpilman sensasiyalı məqaləsində kobud səhv və ya “şahmat korluğu” problemlərini qələmə almışdır. 1927 -ci ildə çap olunan məqalədə qeyd edilir ki, dövrünün ən böyük ustaları olan oyunçular, şahmat bacarıqlarının ən yüksək zirvələrini hədəfləyən və turnirlərdə yaradıcılığının tükənməz parlaq nümunələrini göstərən şahmatçılar dünya tacı uğrunda mübarizə zamanı ən kobud səhvlərə və “şahmat korluğuna” yol verirdi! R.Şpilman usta şahmatçıların kobud səhvlərə yol vermələrini təəccüb hissi ilə bu şəkildə qeydə alır: “Etiraf etməliyəm ki, yaranan problemlərə dərrakəm uyğun məntiqi bir izahat tapmaqda acizdir”. O dövr üçün bəlkə də çox qəti şəkildə söylənilmiş bu fikrin dərinliyinə ensək, görürük ki, bir nüansda Şpilman şübhəsiz haqlı idi. Şahmat ustalarının oyunlarında yaranan problem, təkcə gedişin

gözdən qaçırılmasından ibarət deyildi. Çox təəssüflər olsun ki, oyunun bütün əziyyətini məhv edən problemə impulsiv səhv edilən və ya gözdən qaçırılmış gediş kimi baxılırdı. Təəccüblü olsa da, ən elementar şahmat həqiqətlərinə məhəl qoymamaq, tələffüz etmək belə çətin olan anlaşılmaz “səhvlərin” kökünün nədən qaynaqlandığı heç kimi maraqlandırmırdı! Necə olur ki, belə yüksək status əldə etmiş ustaların görüşlərində bu hal davamlı şəkildə təkrarlanırdı. Lakin o dövr üçün yaranmış problemi bəsit şəkildə yalnız şahmat təhlillərində axtarmaq tövsiyə olunurdu. 1892-ci ildə Havanada keçirilən dünya tacı uğrunda müba-

rizədə birinci dünya çempionu Vilhelm Steynits və namizəd Mixail Çiqorin arasında keçirilən oyunda yaranmış vəziyyət əslində problemin daha dərin qatlarda olduğunu göstərdi [1]. Bu, müasir şahmatda öz aktuallığı ilə seçilən bariz nümunələrdən biridir (diaqram 1). Matçın iyirmi üçüncü görüşündə ümumi hesab $+9 = -8$ V.Steynitsin xeyrinə idi. Buna baxmayaraq oyun zamanı M.Çiqorin maddi üstünlük əldə etmiş, lakin qələbə ilə sonlandırma bilməmişdir. Çünki otuz ikinci gedişdə ağlar 32. Fd6-b4?? gedişini edərək, iki gedişə ağ şahmat təhlükəsini nəzərə almamışdır.

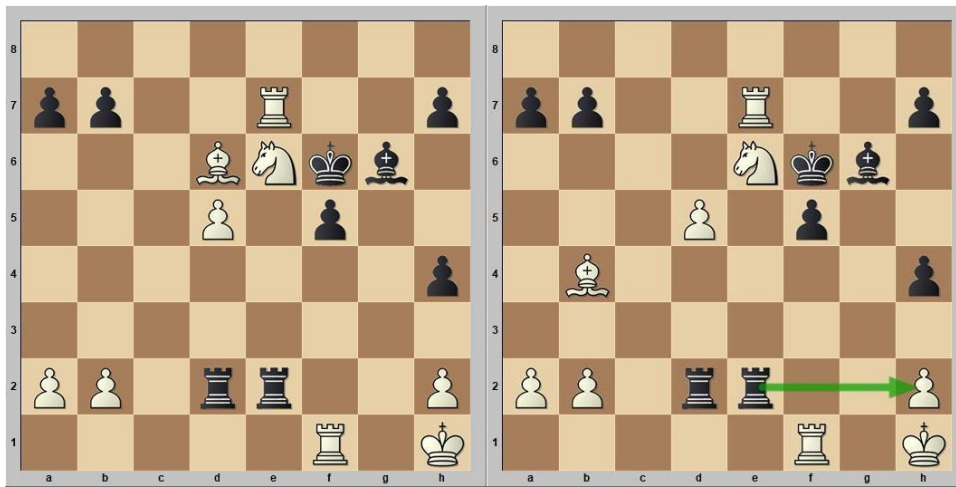

Diagram 1

Mixail Çiqorinin şahmat karyerasını dar-madağın edən bu gedişi (32. Fd6-b4 ??) sadəcə gözdən qaçırma kimi qələmə almaq olarmı? Əlbəttə xeyr. Çünki kobud səhvlərin və ya “şahmat korluğu”nun yaranma səbəbləri və xüsusiyyətləri vardır. Tarixdə şahmat mübarizəsinin psixologiyadan asılılığını ciddi şəkildə öyrənmiş və təhlil etmiş, şahmat nəzəriyyəçisi və ədəbiyyatşünas Blyumenfeld Benyamin Markoviç kobud səhvlər və ya “şahmat korluğuna” qarşı mübarizədə istifadə edilən qaydanın bünövrəsini qoyan ilklərdəndir. Daha sonra bu qaydada xüsusi dəyişikliklər edilmişdir.

“Blyumenfeld qaydasının” məcmusu ondan ibarətdir ki, variantların hesablanması bitdikdən sonra hesablama ağacının bütün budaqlarını keçərək, ilk növbədə blankda əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş gedişi yazmalısınız. Yalnız hərəkət etməzdən əvvəl! Əksər grossmeyster-

lər isə əvvəlcə gedişi lövhədə edirlər, daha sonra blankda qeyd edirlər ki, bu da kobud səhvlərin yaranmasına səbəb olur. Vizual təxəyyül nə qədər güclü olsa da, tamamilə aydındır ki, şüurdakı ideya vizual qavrayışdan daha solğundur. Buna görə də, öncədən təxəyyüldə variant ardıcılığı hesablanıb və aydın şəkildə təzahür etsə belə, heç vaxt sürətli şəkildə fikirləşmədən heç bir gediş etməmək lazımdır: axı, bu mövqe təsəvvürdə olanda gediş hazırlanmışdır. Bu səbəbdən ilk öncə tam kalliqrafik notasiya xətti ilə əvvəlcədən düşünülmüş gedişi qeyd etmək lazımdır. Müasir şahmat qaydalarına əsasən birinci növbədə şahmat lövhəsində gediş etmək və yalnız bundan sonra gedişi blank üzərində göstərmək lazımdır. Lakin bu qaydaların dəyişilməsinin əsas səbəbi rəqibi çaşdırmaq istəyən şahmatçıların əleyhinə yönəlmişdir. Qaydanın bir hissəsi şahmat qanunlarına zidd olduğu üçün tətbiq

edilməsə də, digər hissəsi vacibliyi ilə seçilir. İdman ustalığından asılı olmayaraq, lövhə üzərində gediş etməzdən öncə şahmatçının aşağıda qeyd olunan sualları özünə verməyi mütləq tövsiyə olunur:

- Bir və iki gedişə mat təhlükəsinin olub-olmadığını;
- hər hansı taktiki zərbənin olub-olmadığını;
- fiqurların zərbə altında olub-olmadığını.

Kobud səhvlər təbiətinə görə iki növə bölünür: taktiki və strateji. Taktiki kobud səhvlər daha çox variant hesablama texnikasında təzahür edir. Strateji kobud səhvlərin yaranma səbələrinin ən xarakterik göstəricilərindən olan vəziyyətin düzgün qiymətləndirilməməsidir.

“Yüksək dərəcəli şahmatçıların oyununlarında edilən kobud səhvlərin yaranmasının aşağıdakı səbəbləri vardır:

1. Psixoloji gərginlik
2. Yorulma və həddən artıq yorulma fazası
3. Seytnot
4. Variant hesablama texnikasında səhvlərin olması
5. Şahmatçının psixi funksiyalarından biri olan emosional dayanıqlığın aşağı olması
6. Məşq prosesində səmərəliliyin olmaması
7. Çox az düşünülərək sürətli şəkildə gediş seçimi
8. Rəqibi saymamaq
9. Rəqib təhlükəsini nəzərə almamaq
10. Psixofizioloji amilləri nəzərə almamaq

Yuxarıda sadalanan səbəblərin həlli istiqamətində üç təklif irəli sürülmüşdür. Birinci təklif xüsusi məşq-yarış tapşırıqlar sistemi vasitəsi ilə variant hesablama texnikasına yönəlmiş mövqelərin həllidir [2,s.55]. Xüsusi məşq-yarış tapşırıqlar sistemi ilə, şahmatçıda variant hesablama texnikasının problemləri, seytnot, mövqenin qiymətləndirilməsi və plan, gediş seçimi kimi amillərdə edilən kobud səhvləri aydın şəkildə görmək mümkündür. Şahmat oyununda vaxt anlayışı çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox şahmatçılar vaxt azlığından əziyyət çəkirlər, digərləri isə sürətli gediş etməyə meyilli olurlar. Vaxt azlığı zamanı şahmatçı bir çox taktiki və strateji qərarları intuitiv vermək məcburiyyətində qalır. Yüksək

dərəcəli şahmatçı daim seytnota düşsə və ya tam əksi sürətli gediş edirsə, hər iki halda kobud səhvlər qaçılmazdır.

İdman dünyasına məlumdur ki, fiziki və psixoloji hazırlığın yüksək nəticə əldə olunmasında rolu danılmazdır. Çox təəssüflər olsun ki, hələ də şahmat idman növündə məşq və hazırlıq prosesinin yalnız şahmat lövhəsindən ibarət olduğunu düşünən yüksək dərəcəli şahmatçılar və məşqçilər vardır. Halbuki, fiziki hazırlıq zəif dərəcədə və ya heç olmadıqda kobud səhvlərə bir başa yol açır. [4,s.122]. Fiziki hazırlıq istənilən idmançının, o cümlədən şahmatçının idman hazırlığının vacib hissəsidir. Yarış zamanı peşəkar şahmatçıların iş yükünü nəzərə almaq önəmlidir: şahmat turnirləri adətən 9 gün ərzində keçirilir. İştirakçılar hər gün tənzimlənən vaxt nəzarəti ilə bir oyun oynayırlar. Demək olar ki, hər bir görüşün xarakterik xüsusiyyəti əhəmiyyətli emosional və intellektual gərginliklə müşayiət olunmasıdır. Bu məqamda təbii sual yaranır: şahmat oyunu zamanı yaranan emosional gərginlik digər idman növləri ilə məşğul olan idmançıların, məsələn, yüngül atletlərin, boksçuların, ən yüksək reytingli yarışlarda - Olimpiya Oyunlarında iştirak edən xokkeyçilərin emosional stressindən nə ilə fərqlənir? Əhəmiyyətli bir fərq ondan ibarətdir ki, yuxarıda qeyd olunan idman növlərində emosional gərginlik əzələ fəaliyyəti ilə birləşdirilir ki, bu da bədəni mənfi, bəzi hallarda patogen, emosional gərginliyin təsirindən böyük dərəcədə qoruyur. Şahmat oyununun gedişatı zamanı əzələ fəaliyyəti çox aşağı səviyyədə olması səbəbindən emosiyalar orqanizmə mənfi təsir göstərməyə başlayır. Statistlik təhlil zamanı məlum olmuşdur ki, görüşün sonlarına yaxın edilən kobud səhvlərin sayı çoxluq təşkil edir. Bəs bu səbəbin kökündə nə dayanır? Oyun zamanı şahmatçıda gizlin yorulma prosesi gedir, nəbz vurğularının sayı çoxalır və şahmatçı emosional gərginliyə tab gətirə bilmir və nəticə etibarlı ilə kobud səhv edir. Əzələ fəaliyyəti ilə tamamlanmamış bu emosional stress insanın psixofizioloji vəziyyətində əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olur ki, bu da bəzi hallarda ürək-damar və mərkəzi sinir sistemlərinin xəstəliklərinin inkişafına səbəb ola bilər. İrəli sürülən ikinci təklifin məğzi ondan ibarətdir ki, fiziki hazırlığın köməkliyi

ilə kobud səhvləri aradan qaldırmaq mümkündür. Şahmatın sırf nəzəri üsullarla öyrənilməsi müəyyən nöqsanlara gətirib çıxarır ki, bu da ilk növbədə özünü praktikada açıq-aşkar nümayiş etdirir. “İnsan amili”ni, daha dəqiq psixologiyanı nəzərə almadan və istifadə etmədən şahmatda böyük uğurlar əldə etmək mümkün deyil. Doğrudan da istər adi hazırlıq zamanı, istər yarışa hazırlıq vaxtı, istərsə də oyun zamanı hər bir şahmatçının fərdi xüsusiyyətləri önə çıxır. Səviyyəsindən asılı olmayaraq, təzə başlayandan qrossmeysterə qədər hər bir şahmatçı şüurlu və ya dərk etmədən, açıq və ya gizli şəkildə özünün və rəqibinin imkanlarını nəzərə alır. Etiraf edilməsə də usta şahmatçıların kobud səhvləri psixoloji hazırlığın yerində olmamasına dayanır. Burdan belə sual yaranır: psixoloji hazırlıq oyun zamanı edilən kobud səhvlərə necə təsir edir? Özünə-inamsızlıq, qorxu hissi, zehni yorulma və çətin vəziyyətlərdə mübarizə aparmamaq kimi faktorlar kobud səhvlərə və ya “şahmat korluğu”na yol açır.

Üçüncü təklifin əsasını psixoloji hazırlıq təşkil edir. Kobud səhvlərlə mübarizədə, məşq prosesində mütləq şəkildə psixoloji hazırlığa geniş yer verilməlidir [5,s.86]. Xüsusən əsas yarışlara hazırlıq dövrü zamanı şahmatçının psixoloji vəziyyətini müəyyən etmək üçün xüsusi testlərdən istifadə etmək lazımdır. Bi-

rinci növbədə bu testlər vasitəsilə zehni və həmçinin fiziki yorulmanı müəyyən etmək əsas şərtidir. Kobud səhvlər bir başa zehni yorulma ilə bağlıdır və psixoloji hazırlıq vasitəsi ilə problemi həll etmək mümkündür. Unutmaq lazım deyil ki, şahmat bədən tərbiyəsinin bir hissəsidir və problemlərin həlli yollarına kompleks şəkildə yanaşmaq lazımdır [3,s.167].

Əqli əmək fizioloji və psixoloji məzmun baxımından fiziki işdən daha çətinidir. B.Blumenfeld yazırdı: “əlbəttə ki, yorğunluğun, şübhələrin, stressin və s. səhv bir planın ortaya çıxmasını müşayiət edən daimi faktorlar olduğunu unutmamalıyıq”.

Misal olaraq, 2021-ci ildə Soçidə təşkil olunmuş Dünya Kubokunun yarımfinalında hal-hazırkı dünya çempionu norveçli Maqnus Karlsen və polşalı qrossmeyster Duda Yan Kşiştov arasında yaranan mövqeni təhlil edək (diaqram 2). Qeyd etmək lazımdır ki, oyun heç-heçə bitərsə, final mərhələsi uğrunda mübarizə davam edir, hər hansı rənglə oynayan şahmatçı məğlub olarsa, yalnız üçüncü yer uğrunda mübarizə aparılacaqdır. Ağ fiqurlarla oynayan dünya şahmat top reytinginin birincisi Maqnus Karlsen ikinci gedişdə 62. Fb2-c1?? oynayaraq kobud səhv edir və görüşdə məğlub olaraq mübarizəni yarımfinaal mərhələsində dayandırır (diaqram 3).

Diaqram 2

Halbuki, oyun zamanı edilən kobud səhvin əvəzinə 62. Fb2-d4 gedişi oynanılısaydı, nəticə heç-heçə sonlanacaqdı.

Diaqram 3

ƏDƏBİYYAT

1. <https://chessnews.info/partii-matcha-vilgelm-stejnicz-mihail-chigorin/>
2. Калининченко Н. Основы шахматной тактики. 2019.
3. Matanovic A. *Chess Informant* 141.2019.
4. Гельфанд Б. *Принятие динамических решений в шахматах*. 2018
5. Гулько Ф.Б. *Стратегия и психология современных шахмат*. 2019
6. Тукмаков В. *Играй (не) как компьютер*. 2019.

ГРУБЫЕ ОШИБКИ, ДОПУЩЕННЫЕ В ПАРТИЯХ ШАХМАТИСТОВ ВЫСОКОГО УРОВНЯ, ИХ ПРИЧИНЫ И СПОСОБЫ УСТРАНЕНИЯ

д.м.н., проф. Б.Э. Рустамов, С. О. Ибрагимова

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
Кафедра Игровых видов спорта
bakhtiyar.rustamov@sport.edu.az

Аннотация. Статья посвящена проблеме подготовки шахматистов высокого уровня к основным соревнованиям. Одна из таких проблем - совершение грубых ошибок, не зависящих от их квалификации, уровня подготовки. Были исследованы причины допущенных во время игры ошибок, обращено внимание на наследие классических шахмат, проанализировано творчество самых продвинутых гроссмейстеров современности, в том числе Азербайджанских шахматистов. В результате был внесен ряд предложений по устранению грубых оши-

бок и «шахматной слепоты». В настоящее время, тренеры, работающие с юными шахматистами, часто не уделяют должного внимания проблеме грубых ошибок и «шахматной слепоты». И это является препятствием для достижения ими более высоких результатов в будущем.

Ключевые слова: шахматы, грубая ошибка, «шахматная слепота» миттель-шпиль, шахматисты высших разрядов, методика тренировки.

GROSS MISTAKES MADE IN THE GAMES OF HIGH-LEVEL CHESS PLAYERS, THEIR CAUSES AND METHODS OF ELIMINATION

D.Sc., prof. B.A. Rustamov, S.O. Ibrahimova

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport
Department of Sports games
bakhtiyar.rustamov@sport.edu.az

Annotation. The article is devoted to the problem of preparing chess players at a high level for the main games. One of these problems is making "gross mistakes" that do not depend on their qualifications and level of training. The causes of mistakes made during the game were investigated, attention was drawn to the legacy of classical chess, the works of the most advanced grandmasters of our time, including chess players from Azerbaijan, were analyzed. As a result, a number

of proposals were made to eliminate "glaring mistakes" and "chess blindness". Currently, coaches working with young chess players often do not pay enough attention to the problem of "glaring mistakes" and "chess blindness". this is an obstacle for them to achieve better results in the future.

Keywords: chess, middle game, A-class level chess players, training methods, blunder in chess.